

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿՈՐԻՒՆ ԵՒ «ՍԱՄԱՐԱՑԻ»Ն

13. — Արիւնագիրս. — Հոս ալ Հ. Ա. կինեան թիւրիմացութեան մէջ է, կարծելով թէ մենք «նախապատու» կը համարինք «անիրաւագիրս» ընթերցուածը, կամ առաջին անգամ ըլլալով «թոյլ կու տանք բնագրին մէջ յաւելուած մուծել աշխուստ», իբր թէ մենք մեզի հակասելով: Մեր գրածը սա էր. — «արիւնագիրս» ածականը բնագրէն ներս առնելու համար, ըստ մեզի, անբաւարար է երկու ձառնաւորներու վրէպայութիւնը: Կ'արժէ դիտել որ այդ բառը չունի նշ, իսկ Ագաթանգեղոսի մէջ «մուրհակս անիրաւութեան» բացատրութեան փոխարէն կ'երեւի «մուրհակս անիրաւագիրս», որ հասկնալի է ինքնին: «Արիւնագիրս» կրնայ վրէպակաւ ծագած ըլլալ «անիրաւագիրս» էն⁽²⁷⁾: Մենք դիտել տուած էինք որ «արիւնագիրս» բառը բնագրէն ներս առնելու համար բերուած վկայութիւնները անբաւարար են: Իսկ այդ բառին ծագումը վերագրած էինք «անիրաւագիրս» բառին սխալ ընթերցման, առանց այդ վերջինը հարազատ համարելու Կորիւնի բնագրին, ինչպէս կը թուի հասկցած ըլլալ Գեր. Ակինեան: Կորիւնի բնագիրը իր եղած ձեւին մէջ յստակ է և մեծագոյն հաւանականութեամբ անթերի: Մեր բողոքը կ'ուղղուի «արիւնագիրս» բառին Կորիւնէն ներս անիրաւ ոտնձգութեան դէմ:

14. — Ծակախիթ. — Այս բառին տեղ Հ. Ակինեան առած է ծառախիթ, որուն գլխաւոր վկաներն են Կորիւնի 1672 և 1774 թուակիր ձեռագրիւնները: Ասոնց դէմ ծակախիթ ընթերցումը կը պաշտպանեն Համառոտ Կորիւնը և Ագաթանգեղոս. և այս երկուքին միացեալ վկայութեան աւելի արժէք տալով Մ. Արեղեան իր ի յոյս հանած քննական հրատարակութեան բնագրին մէջ առած է ծակախիթ և լուսանցքի վրայ նշանակած ծառախիթ: Այս հիման վրայ ըսած էինք թէ այս վերջինը չիրաւունք

չունէր բնագրին բնիկ բառին տեղը բռնագրաւելու: Մեր կարծիքով բնագրին բնիկ բառը եղած է ծակախիթ, որ լաւ կը համեմատի իրեն կից սորամուս և աւելի վերը գործածուած անձաւամուս հոմանիշ բառերուն հետ:

15. — Բարեացապարսն Վահան. — Գեր. Ակինեան այս հատուածին մէջ կատարած իր դերով յիշատի արժանի է, իրրեւ յեղափոխական բանասէր, այն պատկին որով Ե. Օտեանի նշանաւոր հերոսը անմահացաւ մեր ազգին մէջ: Տեսնենք գլխաւորները այն քաջագործութիւններուն զոր կը կատարէ հայ բանասիրութեան այս յախուռն յեղափոխականը:

Նախ առնենք բնագիրը. «Իսկ բարեացապարտին Վահանայ յանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինէր», զոր թարգմանած էինք, «Բարեացապարտն Վահան փութով ամենուն օգնութեան կը հասնէր»: Ըստ Հ. Ակինեանի բնագիրը այս իմաստը չունի եղեր: Թէ բնագիրը այդ իմաստը ունի ահաւասիկ փաստեր և վկայութիւններ:

«Իսկ բարեացապարտն Վահան յանկարծահաս կենաց ... ամենայն սրբոց լինէր»⁽²⁸⁾:

«Հանկարծահաս կենաց ամենեցուն լինել» նշանակում է հանկարծ ... օգնութեան հասնել ամենեքին, և փրկել ... և ոչ թէ մեռնել, ինչպէս հասկանում են որիչները»⁽²⁹⁾:

Հ. Ակինեան նախ ջղայնացած կը հարցնէ, և ապա առանց լաւ քննելու կը վճռէ. — Ե՛րբ և ո՛ւր օգնութեան հասած է Վահան Ամատունի «ամենեցուն». լոկ ենթագործութիւններ են առանց հիմի⁽³⁰⁾: Քանի որ Գեր. յօդուածագիրը չ'ուզեր հաւատալ Կորիւնի վկայութեան, թող գայ եղիչէն և համոզէ զինքը: Սա թուելով Դենշապուհի չար գործերը կը գրէ. «Եւ եւս չարագոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետ աշխարհին էր (այսինքն Վահան Ամատունին) իրրեւ զհայր վերակացու համարեալ էր աշխարհականաց քրիստոնէից»⁽³¹⁾:

Գեր. Ակինեան կը գրէ տակաւին. «Թէ Վահան Ամատունի աշակերտած է Մաշտո-

(28) Համառոտ Կորիւն, Վենետիկ, 1894, էջ 47:

(29) Մ. Արեղեան, Կորիւն, 1941, էջ 122:

(30) Հանգ. Ամ. 1956, էջ 57:

(31) Մատենագրութ., Վենետիկ, 1859, էջ 19:

(27) Սիսե, 1953, էջ 263:

ցի, որն է վկայութիւն չունինք»⁽³²⁾։ Թէ վահան Ամատունի եղած է աշակերտ Մաշտոցի, և այն ալ զլխաւորներէն, ունինք վկայութիւն, ահաւասիկ. «Եւ անուանք զլխաւորաց աշակերտացն ժողովելոցն են այս. առաջնում Յովսէփ . . . երկրորդին Թադիկ . . . Ի զինուորական կողմանէն՝ առաջնումն վահան անուն յազգէն Ամատունեաց, որ էր հազարապետ Հայոց Մեծաց. և երկրորդին Հմայեակ Ի Մամիկոնեան տոհմէն, արք պատուականք, երկուզածք և հրամանակատարք վարդապետական հրամանաց»⁽³³⁾։

Աւելի վարը Գեր. Ակինեան կը պնդէ թէ՛ բարեացապաւ մակդիրը նախնիք յատկացուցած են թագաւորներու՝ իբրեւ «խաղոս . . . Ուստի Կորիւնի «բարեացապարտն» ալ կ'ենթադրէ քաղաւոր մը, որ կարող է ըլլալ միայն վ.աւմեապունի⁽³⁴⁾։

Հայոց թագաւորութիւնը դժբախտաբար վերջ գտած էր արդէն տարիներ առաջ, և այն պահուն երբ Կորիւն կը գրէր իր չքնաղ մատենանը Հայերը թագաւոր չունէին։ Սիւնին վասակ դեռ չէր ստացած Հայաստանի մարզպանութիւնը։ Ուրեմն երկրին մէջ իբրեւ ամենէն հեղինակաւոր վարիչ կը գործէր Հայոց Մեծաց Հազարապետը՝ Ամատունին վահան։ Թէ վահան այդ տարիներուն շատ ազդեցիկ և գործունեայ վարիչ մըն էր, բացայայտ կը տեսնուի Մաշտոցի թաղման ժամանակ, երբ հայաշխարհի մեծագոյն հանճարը իր հանգըստեան զիրը կը ստանայ Ամատունեաց ոստանին՝ Օշականի մէջ։

Խորենացին ալ կը վկայէ թէ յաղթեաց «քաջն վահան Ամատունի, զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ մարմնաւորաւ. վասնզի ի ժամանակին յայնմիկ ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհազարապետութիւն Հայոց աշխարհին»⁽³⁵⁾։ Ուրեմն Կորիւն իրաւունք ունէր՝ գրեթէ փոխարքայական ճոխութեամբ իշխող վահան Ամատունիին տալու բարեացապաւ բարձր մակդիրը, որուն լիովին արժանի կացուցած էր

ինքզինքը իր ազգասիրական և հայրենասուէր գործունէութեամբ։

Հ. Ակինեան տակաւին կը շարունակէ. «Կորիւն, որ Մաշտոցի վարքը կը գրէ, պատշաճ չէր համարած աշխարհիկ, թէպէտ արդիւնաւոր թագաւորի գովքը հիւսել աւելորդ ծիրին մէջ»⁽³⁶⁾։ Բոլորովին անհիմն կարծիք։ Կորիւն երբեք չէ քաջուած արժանաւոր աշխարհիկ իշխաններու գովքը հիւսել Մաշտոցի վարքին «ծիրին մէջ»։ Միթէ վասակ Սիւնին և վահան Ամատունին աշխարհիկ անձեր չէին, և սակայն առաջինը գոված է իբրեւ քաջ այր, խորհրդական եւ հանճարեղ եւ յառաջիմաց⁽³⁷⁾. իսկ երկրորդը՝ իբրեւ այր պատուական եւ երկիւղած⁽³⁸⁾։

Այս բոլորէն ետք մեր Գեր. ընդգիծախօսը կը յաւելու. «Կը յուսամ թէ նորայր Եպիսկոպոս Մովսէսի 15 նկատողութիւնները արդար կշռի վրայ կշռեցի»⁽³⁹⁾։ Զօր յոյս, և ունայն ինքնախաբուծութիւն, վասն զի Գեր. յօդուածագիրը մեր 15 նկատողութիւնները չէ կրցած կշռել արդար կշռի վրայ, ինչպէս ցոյց տուինք մեր այս գրութեամբ։ Հետեւաբար կը կրկնենք թէ Հ. Ակինեանի սոյն գործին մէջ ազատ համարձակ վիտաւորող «ուղղութիւններն ու «վերականգնութիւնները կը քանդեն յաւետ իր փխրուն կառուցումը, որուն ատողձներուն և շաղախին մէջ այնքան սիրով հիւրընկալած է յոյժ կասկածելի տարրեր Ագաթանգեղոսէն, Փաւստոսէն, Ծաղընտիրներէն և Կեղծ-Կորիւնէն։ Առողջ բանասիրութիւնը կը մերժէ՝ անհիմն ենթադրութիւններով խանգարել և խեղաթիւրել մեր հնագոյն պատմիչներու թանկագին երկերը։

16. — Վահանի մահը. — Ըստ Գեր. Ակինեանի Կորիւն ԺԺ. 9 հատուածի Բ. մասին մէջ վահանի «մահը ականարկած է, մինչ վահան 454 էն ետքը վախճանած է»⁽⁴⁰⁾։ Ի՞նչ ականարկութիւն է այդ արդեօք։ Գեր. յօդուածագիրը մութ ձգած է։ Լսենք այս մասին Մ. Աբեղիանը. «Անհասկանալի է թէ ինչպէս այս հատվածից եզրակացնում են

(32) Հանդ. Ամս. 1956, էջ 58.

(33) Ֆետիլեան, Կորիւն, Երուսաղէմ, 1930, էջ 65.

(34) Հանդ. Ամս. 1956, էջ 58-9.

(35) Պատմութիւն, Գ. կէ.

(36) Հանդ. Ամս. 1956, էջ 59.

(37) Կորիւն, Ֆետիլեան, էջ 30.

(38) Նոյն, էջ 65.

(39) Հանդ. Ամս. 1956, էջ 59-60.

(40) Հանդ. Ամս. 1956, էջ 57.

ումանք, թե Վահան Ամատունին արդեն վախճանված է եղել այն ժամանակ, երբ Կո-
րիւնը գրելիս է եղել այդ տողերը . . . »⁽⁴¹⁾։
Կորիւն ոչ մէկ ակնարկութիւն ունի Վահան
Ամատունիի մահուան մասին, այդ կարծիքը
թիւրիմացութեան արդիւնք է։ Այս թիւ-
րիմացութեան աղբիւրն է Կեղծ-Կորիւն,
որմէ ըմպած են Աղոնց և Ակինեան։

Կորուհն չի գիտեր ոչ միայն Վահան Ա.
մատուների, այլ նաև Վարդան Մամիկոն-
եանի, Ղեւոնդ Երէցի, Յովսէփ Կաթողի-
կոսի, և Վասակ Սիւնիի մահերը, որովհե-
տեւ ինքը գրած է անոնց մահէն տարիներ
տաաջ, և ամենայն հաւանականութեամբ
միտմանաձէ Եւրպանանց պայքարը չը
սկսած։ Իր գրքին ներքին վկայութիւն-
ները, և իր մասին արտաքին հակընդդէմ
վկայութեանց չգոյութիւնը այդպէս հաւա-
տաբու կը մղեն մեզ։

Գեորգի Բեկկինեան պատիկ հակասութեան մը մէջ դրած է ինքզինքը, գրելով. «Աւերապանը որ Ե. Օսեանի գրութիւններու մէջ զեզեբերէ՛ զերջը յանկարծ Ե. դարու սեամբէն ներս ոտք կը դնէր», և այլն⁽⁴²⁾։ Մինչդիւս յարգելի Յօդուածագրին ծանօթ է թէ մեր նուաստութիւնը անարժանաբար պատիւն ունեցած էր «Ե. դարու սեամբէն ներս» ոտք դնելու ասկէ քսան տարիներ առաջ⁽⁴³⁾։ Այս առթիւ չենք կրնար չանդրադառնալ թէ մեր Գեորգի զիմախօսը Ե. Օսեանի գլուխ գործօցը արհամարհելուն հետեւանքով մնացեր է անզգոյշ, և ինքզինքը բազմիցս դրած է մեծ երգիծաբանի անմահ հերոսին զուգահեռական դիրքի մը մէջ։

Բերենք պատահական օրինակ մը. «Առաւել՝ երանելւոյն Սահակայ զՄամիկոնեան օրեալն . . .» հատուածը իբր թէ սրբագրելու առթիւ Գեոր. Ակինեան կը գրէ. «Կոբլուն զՍահակ երբեք «Երանելի» չէ կոչած, իրեն համար Սահակ «սուրբ» է»⁽⁴⁴⁾։ Չրի և անհիմն, սուտ և սխալ հաստատում։ Կոբլունի համար Սահակ թէ սուրբ է և թէ երանելի։ Ահաւաստի վկայութիւններ.

«Իսկ երանելւոյն Սահակայ զեկեղեցա-

կան գրոց գումարութիւնն . . .» (Յնտգլեան, էջ 49. Ակիւնեան, էջ 45):

«Յետ այնորիկ դէպ լինէր նոզին ճշմարտութեամբ երանելուն Սահակայ ...» (Յն. էջ 60, տող 813-4. Ակ. էջ 55, դուրս ձգած է անիրաւարար):

«Որպէս և զօր ծննդեանն երանելոյն
յիշէին ... » (Յն. էջ 60, տ. 819. Ակ. էջ
56, դարձեալ դուրս ձգած է անիրաւարար)։

«Յետ ամսոց զեցից անցելոց զախճանի
երանելուոյն Սահակայ . . . » (Յն. էջ 64.
Աղ. էջ 59):

Արդ, մեր այս փաստալից աշխատանքէն ետք կը կարծենք թէ կասկած չի մնար որ Գեոր. Հ. Ակինեանի վերակազմած Կուրիւնի բնագիրը յայնմպէս շինծու է, և հետեւաբար և բնականաբար յոյժ կասկածելի կը ցաւինք որ ստիպուած ենք շեշտելու թէ Գեոր. Հ. Ակինեանի մեր հնագոյն ոսկեղարեան պատմիչները — Ագաթանգեղոս, Փաւստոս, Կորիւն, Ոորենացի, Եղիշէ և Փարպեցի — խանգարելու և խեղաթիւրելու երկարապատում և ապերախտ ճիշդիւր, մեր հեղինակները սրբագրելու և բացատրելու պատրուակին տակ, իր այնքան սուղ ժամանակէն գողցած են, և զինքը հայր դարձուցած Քրանասիրականօ հսկայ շեղջակոյտի մը, որուն սեաթորմի որոմներուն մէջ կորսուած են հայրենական ցորենի թանկագին հատիկները։ Հաճելի չէ մեզի հարկադրանքին տակ գտնուիլ ստորագրելու այնպիսի տողեր, որոնք կրնան ցաւ պատճառել գրչի բազմամեայ վաստակաւորի մը։ Բայց ո՛հ հայ բանասէր իր կարգին պէտք է զիտնայ և չմոռնայ թէ մեր հնագոյն և պատկառելի պատմիչներուն երկերը ըստ եամս յօդոտելու իրաւունք չունին։

卷之四

Մխրթարական է, միևս կողմէն, տես-
նել երիտասարդ հոգեւորական մը, որ կո-
րիւն պատմիչին կը մօտենայ լրջութեամբ,
չօչափելու համար անոր կապուած կարեւոր
հարցերէն մին, այն է ճշայնրէն գիրերու
գիւտին ստոյգ տարիթիւը Ծ⁽⁴⁵⁾: Հողչ-
յոցուածագիրը քննական մեթոտով կը պար-

(41) *kyrfa* ʔ, *kyrfa* ʔ, ʔ 122.

(42) *Zoo. J. Linn.* 1956, 42: 56.

(45) *qampru*, *q. b. n. n. m*, *q. q. b. b.*

(44) $h_{mF}h_{LZ}$, $h_{LZ}h_{mZ}$, $h_{LZ}h_{mZ}$ 88.

(45) Մեմորայ Արդ. Եռամսերթաճեան, Շիրակ
Ամսադիր, 1956, էջ 98 - 102, 136 - 141.

զէ իր տեսակէտը և կ'առաջարկէ սրբազրու-
թիւն մը Կորիւնի բնագրին մէջ: Իր առա-
ջարկած սրբազրութեամբ սակայն խնդրոյ
առարկայ յօդուածին ներկայացուցած կըն-
ծիւր ամբողջովին հարթուած չ'ըլլար. ուստի
հարկ է վերաքննութեան ենթարկել զայն:

Նախ առնենք Կորիւնի խնդրոյ առար-
կայ հաստուածը. — Իսկ Հարէլին զայն
լուեալ, փութանակի հասանէր առ Դանիէլն,
և նախ ինքն տեղեկանալով ի Դանիէլէ նը-
շանագրոցն, և ապա առեալ ի նմանէ առա-
քէր առ արքայն յերկիրն Հայոց, ի ճիւղե-
րորդի ամի թագաւորութեան նորա ի նա
հասուցանէր: ...

Ապա առեալ երանելի հոգաբարձուացն
զյանկարծագիւտն, խնդրէին հայցէին ևս
յարքայէն մանկունս մատաղս, որով զնը-
շանագիրսն մարթացեն: Եւ յորժամ բա-
զումք ի նոցանէ տեղեկանային, ապա
հրաման տալով ամենայն ուրեք նովին կըր-
թել: ... Եւ իբրև ամս երկու կարգեալ
զվարդապետութիւն իւր և նովին նշանա-
գրովք տանէր: ... յետ այնորիկ դարձեալ
կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնային, և
նմին ելս խնդրէին ժամանակս ինչ:

Վասն որոյ ... խաղայր զնայր ի ճիւղ-
գերորդ ամի Վառաշապհոյ արքային Հա-
յոց: ...

Ապա յետ այնորիկ առնոյր թուղթս
յեպիսկոպոսէ քաղաքին ... ճանապարհորդ
լինէր. զօթեանօք անցեալ յաջողութեամբ
... եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն
... ի վեցերորդ ամի Վառաշապհոյ արքա-
յին Հայոց Մեծաց(46):

Հոգշ. յօդուածագիրը ուրիշներու կողմէ
նախապէս առաջարկուած զանազան սրբա-
զրութեանց անընդունելի ըլլալը հաստատելէ
ետք կ'աւելցնէ. — Ուրեմն մեզի կը մնայ
կանգ առնել երրորդ ենթադրութեան վրայ

և մեր ենթադրութիւնը այս անգամ, իբր
միակ կարելիութիւն, ճշմարտութիւն ըն-
դունելով՝ Կորիւնի ամս երկուս խօսքին
«ամս» բառը իբր գրչագրական սխալ ուղ-
ղել «ամիսս», որով կ'ունենանք «ամիսս
երկուս»: Այսպիսով կը յայտնուի թէ՛ Ս.
Մեսրոպ ո՛չ թէ երկու տարի, այլ երկու
ամիս փորձարկեց դանիէլեան գիրերը և
զանոնք թերի գտնելով՝ դարձեալ Վառա-
շապուհի թագաւորութեան 5րդ տարին (= 405 թ.) գնաց Միջագետք, ի խնդիր նոր
և կատարեալ այբուբենի մը(47):

Բայց այս պարագային նոր բարդութիւն
մը կը ծագի խնդրին մէջ: Ի՞նչպէս կարելի
էր երկու ամսուան կարճ ժամանակի միջոցին
Մատաղ մանուկներ ստանալ արքայէն,
անոնցմէ շատերը տեղեակ դարձնել
նշանագիրներուն,

հրաման տալ ամէն տեղ ատով կրթելու:
Որքան ալ ճեպընթաց գործէին երա-
նելիները, կարելի չէր երկու ամսուան մէջ
գլուխ հանել այդչափ գործ. ուրեմն այս
սրբազրութիւնն ալ կը մնայ շատ կասկա-
ծելի:

Եթէ ներուի մեզի, մենք պիտի առա-
ջարկէինք ուրիշ սրբազրութիւն մը, որ
մեծ չափով կը դարմանէ վերոյիշեալ ան-
պատեհութիւնը. այն է, փոխանակ «ամիսս
Բ» ընթերցումին ենթադրել «ամիսս Ը»: Այս
երկու տառերը, Բ և Ը, շատ դիւրաւ
կը շփոթուին իրարու հետ: Մեր կարծիքով
ուրիշ ամիսը աւելի շօշափելի ժամանակա-
միջոց մըն է վերոգրեալ աշխատանքները
կատարելու համար քան երկու ամիսը, և
միևնոյն ատեն կը պարփակուի Վառաշա-
պուհի թագաւորի ճիւղգերորդ տարուան պա-
րունակին մէջ, ինչպէս կը սահմանաորէ
պատմիչը:

Ն. ԵՊՍ. ՄՈՎԱԿԱՆ

(46) Յնագլեան, Կորիւն, էջ 17-21:

(47) Երեւան, 1956, էջ 137: